
אינטראקציות קבוצתיות בין-תרבותיות

בסביבה אקדמית כיוצרות שינוי עמדות הדדיות

בקרב סטודנטים ערבים ויהודים בישראל*

מחמוד סינדיאני, בשמת סקאי, דבורה הרשטיין-יחזקאל,

סיגל בן זקן, מיכל ארנון

המרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט

תקציר

במחקר זה נבחנה השפעתם של מפגשים בלתי פורמליים בין סטודנטים יהודים וערבים במסגרת מוסד להשכלה גבוהה בישראל על עמדות ועל תפיסות הדדיות. המחקר מבוסס על תאוריית השערת המגע, שלפיה מפגשים בלתי מתוכננים בתנאים "טבעיים" עשויים לעצב עמדות בקרב שתי הקבוצות. במחקר הנוכחי השתתפו 144 סטודנטים ערבים ו-589 סטודנטים יהודים לתואר ראשון בהוראת חינוך גופני, אשר ענו על שאלונים בנוגע לעמדותיהם כלפי בני הלאום האחר בשתי נקודות זמן שונות ובהפרש של שש שנים. מטרת המחקר הייתה להשוות בין שתי נקודות הזמן ולבחון מגמות שינוי בתפיסות הסטודנטים. הממצאים מצביעים על מגמות מעודדות לצד אתגרים מתמשכים ביחסים בין הקבוצות. אף שסטודנטים דיווחו על נכונות לקשרים משמעותיים, היחסים בין הקבוצות בפועל נותרו מוגבלים. עם זאת נצפתה עלייה בנכונות ליחסים אקדמיים וחברתיים לאורך השנים, כאשר הסטודנטים הערבים דיווחו על נכונות גבוהה יותר לקרבה. הממצאים מדגישים את הצורך בהתערבויות יזומות במוסדות להשכלה גבוהה לשיפור היחסים בין הקבוצות.

תאריכים: קבוצות לאומיות בתוך אותה מדינה, יחסי גומלין בין קבוצות, הבנה בין-תרבותית,

השכלה גבוהה, יחסי ערבים-יהודים, השערת המגע, דינמיקה חברתית, פתרון סכסוכים.

אחת המטרות העיקריות של ההשכלה הגבוהה היא פיתוח יכולת בין-תרבותית בקרב סטודנטים. מסגרות ההשכלה הגבוהה מציעות מרחב אידיאלי למפגש עם אנשים מרקע תרבותי מגוון, בעל פוטנציאל לפיתוח הידע של הסטודנטים על תרבויות שונות ולשיפור היחסים הבין-תרבותיים (Deardorff & Arasaratnam, 2017; Guillén-Yparrea & Ramírez-Montoya, 2023; Guo & Jamal, 2007; Krishnan & Jin, 2022; Makarova, 2021). יש הטוענים כי המפגש עם תרבויות מגוונות במהלך הלימודים במוסדות להשכלה גבוהה חושף את הסטודנטים לנקודות

---

*המאמר מבוסס על מידע ועיבודים שחלקם הוצגו באנגלית במאמר "Subtle yet encouraging developments: exploring intergroup relations between Arab and Jewish college students over seven years" בכתב העת *Frontiers in Education*

מבט שונות ומאתגר אותם לחשוב בביקורתיות על האמונות ועל ההנחות שלהם. מיומנויות אלה חיוניות למתן מענה לדרישות המשתנות של המאה ה-21 (Auschner, 2020; Kuh, 2003; Pike & Kuh, 2006).

מוסדות להשכלה גבוהה בארץ ובעולם אינם מייחסים חשיבות גבוהה לפיתוח מסוגלות או כשירות בין-תרבותית בקרב הסטודנטים (Hakvoort et al., 2022; Heleta & Deardorff, 2017). עדיין לא ברור אם יחסים בין-תרבותיים נוצרים באופן אורגני, כתוצר לוואי של תהליך הלמידה, או אם התערבויות מכוונות ומובנות הכרחיות לטיפול קשרים משמעותיים. מטרתו של מחקר זה היא לבחון לעומק את היחסים בין סטודנטים ערבים ויהודים בתחומי מוסדות להשכלה גבוהה בישראל, תוך התמקדות בפער בין הנכונות של סטודנטים לקרבה בין הקבוצות לבין יחסי הגומלין הבין-קבוצתיים המדווחים בפועל. המחקר נערך בקרב 733 סטודנטים לתואר ראשון במוסד להשכלה גבוהה בישראל. הוא נשען על תאוריית המגע, התומכת ברעיון כי יחסי גומלין ישירים ומתמשכים בין קבוצות עשויים להפחית דעות קדומות ולשפר יחסים בין-קבוצתיים בתנאים מסוימים.

יחסי גומלין בין-תרבותיים טבעיים (בקמפוס)

הספרות על יחסי גומלין בין-תרבותיים בהשכלה הגבוהה מציעה מספר תאוריות ללא ממצאים חד-משמעיים. לפי תאוריית השערת המגע (Allport, 1954), כאשר שתי קבוצות הנמצאות בקונפליקט נפגשות במרחב משותף, הן ילמדו להכיר זו את זו ובעקבות זאת יתפתח תהליך המפחית דעות קדומות ועיונות ביניהן. כמה מחקרים מצביעים על כך שחשיפה לתרבויות מגוונות במסגרת ההשכלה הגבוהה יכולה לתרום ליחסי גומלין בין-תרבותיים טבעיים ולהסיר מחסומים בין חברי 'קבוצת השייכות' לאלה של 'קבוצת החוץ'. המונח 'קבוצת שייכות' מתייחס לקבוצה שהאדם מזדהה עימה ומרגיש אליה נאמנות וסולידריות. המונח 'קבוצת חוץ' מתייחס לקבוצה החברתית שהאדם אינו תופס את עצמו שייך אליה. זוהי הקבוצה הנתפסת כשונה או נבדלת מקבוצת השייכות (Allport, 1954; Pettigrew & Tropp, 2006; Schmid et al., 2014; Tajfel, 1970; Wölfer & Hewston, 2018).

על פי השערת המגע, ארבעה תנאים נדרשים לכך שמגע בין קבוצות יפחית דעות קדומות: (1) מעמד שוויוני בין חברי הקבוצות; (2) מטרת משותפת; (3) שיתוף פעולה להשגת המטרות; ו-(4) תמיכה מוסדית. על בסיס השערה זו יש הטוענים כי ישיבה משותפת בכיתות ושהייה במרחבי מגורים עם אנשים מרקעים שונים או השתתפות בפרויקטים משותפים ישיגו מטרה זו. מכאן שחשיפה לגיוון בהקשרים אקדמיים וחברתיים יכולה לשמש כרז לפיתוח הבנה בין-תרבותית בקרב סטודנטים.

בניתוח-על (מטא-אנליזה) של פטיגרו וטרופ (Pettigrew & Tropp, 2006), שבו נבדקה תקפותה של ההשפעה של השערת המגע בלמעלה מ-500 מחקרים, הסיקו החוקרים כי לא דרושה עמידה בכל ארבעת התנאים על מנת להפחית דעות קדומות, ובמקרים מסוימים ניתן לראות תוצאות חיוביות הנובעות מיחסי הגומלין הטבעיים בין קבוצות שונות ללא צורך בהתערבויות מכוונות. בין הביקורות לממצאים אלה נשמעה זו הטוענת כי רבים מהמחקרים בחנו התערבויות מובנות קצרות טווח (התערבויות ממוקדות או מתוכננות מראש על מנת ליצור או לשפר את היחסים בין קבוצות שונות). יתרה מכך, ההשפעות, שלעיתים קרובות היו חיוביות, הוערכו ברוב

המקרים מייד לאחר ההתערבות, ללא ממצאים באשר להשפעות ארוכות טווח. בניתוח-על עדכני יותר (Paluck et al., 2019) נבדקו תקפות ומהימנות המחקרים שנסקרו בניתוח-על של פטיגרו ותורפ (Pettigrew & Tropp, 2006) בנוגע לטענות על השפעות חיוביות כתוצאה ממגע. ממצאי המחקר אישרו את ההשפעות החיוביות של השערת המגע, אולם סייגו את מידת השפעתן.

מחקרים נוספים בחנו השפעות ארוכות טווח במוסדות להשכלה גבוהה שבהם סטודנטים לומדים יחד שנים אחדות. למשל הו וקו (Hu & Kuh, 2003) בחנו את ההשפעות של יחסי הגומלין המגוונים על סטודנטים מקומיים. במחקרם, 53,756 סטודנטים לתואר ראשון מ-124 אוניברסיטאות בארצות הברית מילאו את שאלון "חוויות הסטודנט" באוניברסיטה. הממצאים הצביעו על כך שלחוויות מיחסי גומלין, בעלות אופי מגוון, הייתה בעקביות השפעה חיובית על משתנים רבים וביניהם: השכלה כללית, התפתחות אישית, מדע וטכנולוגיה, הכנה מקצועית ופיתוח אינטלקטואלי. מחקרים אחרים מצאו כי מסגרות חברתיות בלתי פורמליות בתוך סביבת הקמפוס הטבעית (כלומר, מחוץ לכיתה) מספקות הזדמנויות ליחסי גומלין בין-תרבותיים חיוביים ומשמעותיים (Bernstein & Salipante, 2017; Cheng & Zhao, 2006; Hendrickson, 2018; Hu & Kuh, 2003; Lin & Shen, 2020).

עם זאת, אחרים מצאו שבסביבת הקמפוס הטבעית סטודנטים מתרבויות שונות אינם בהכרח מתקשרים זה עם זה ובדרך כלל בוחרים להישאר עם קבוצת השייכות שלהם (Dunne, 2009; Harrison & Peacock, 2010; Hou & McDowell, 1998; Volet & Ang, 2014; Lehto et al., 2014; Nesdale & Todd, 2000). הספרות בנושא כישורים בין-תרבותיים מתמקדת ברובה ביחסי הגומלין בין תרבויות חוצות גבולות, בין סטודנטים מקומיים ובין-לאומיים או מהגרים. עם זאת, במדינות בעלות קהילות מגוונות מבחינה תרבותית פיתוח מיומנויות בין-תרבותיות בהשכלה הגבוהה הוא חיוני לשיפור היחסים בין אוכלוסיות המופרדות מבחינה אתנית, חברתית ו/או לשונית, שלעיתים קרובות נתונות בעימות. אופי יחסי הגומלין בין סטודנטים בעלי לאום שונה, אזרחי אותה מדינה, נחקר פחות.

קידום הבנה בין-תרבותית נמצא כמאתגר באופן כללי, ועל אחת כמה וכמה באזורים שבהם ישנו סכסוך מתמשך בין קבוצות. יתרה מכך, כאשר מפגש מעורר תחושה של כפייה או איום, המשתתפים עלולים להקצין את הדעות הקדומות ולהגביר את תחושת הריחוק בין הקבוצות (Lin & Shen, 2020; Ramiah & Hewstone, 2013). המחקר הנוכחי מתמקד בהשפעת המגע הבין-קבוצתי בין סטודנטים ערבים ויהודים בישראל בסביבה הטבעית של הקמפוס. "סביבה טבעית" במחקר זה היא הקמפוס האקדמי כזירה שמתקיימים בה מפגשים יום-יומיים בין סטודנטים יהודים וערבים. בסביבה האקדמית הלא-פורמלית מתרחשים יחסי הגומלין במהלך השהות בכיתות, במרחבי מגורים משותפים ובפרט מחוץ למסגרות הלימוד המובנות. הערך המוסף של הסביבה האקדמית הייחודית של הוראת החינוך הגופני הוא שמתקיימת בה חשיפה פיזית נרחבת במסגרת פעילות גופנית הכרוכה בחיקוי מודל מייצג ובתחרות, ומשתנים אלה הם משמעותיים ביותר לפיתוח עמדות ותפיסות אישיות ביחס לעצמי ולאחר. מחקר קודם של ח'מאיסי ואחי (2017), שעסק במפגשים בין קבוצות בקמפוסים מגוונים בישראל, תומך ברעיון שמפגשים בלתי-פורמליים בין קבוצות יכולים לשמש קרקע פורייה לפיתוח הבנה בין-תרבותית. עם

זאת הוא מדגיש כי חוסר שוויון והפרדה מובנית עשויים לפגוע במידת היעילות של מגע זה.

ספורט מזוהה זה מכבר ככלי מבטיח לשיפור יחסים בין-קבוצתיים, במיוחד בהקשר של סכסוכים (Sugden & Tomlinson, 2018) בישראל, ספורט הוכיח את יכולתו להשפיע לחיוב על יחסי יהודים-ערבים (Galili et al., 2013; Leitner, 2014; Leitner et al., 2012). עם זאת, רוב המחקר עד כה התמקד בבני נוער, וההשפעה של ספורט על צעירים בוגרים נחקרה פחות. מוסדות להכשרת מורים לחינוך גופני שמכניסים צעירים בוגרים להיות מתנכים, מהווים סביבה אידיאלית לטיפוח תקשורת בין-תרבותית והבנה הדדית בין סטודנטים מקבוצות סכסוך.

ניתוח הממצאים במחקר זה כולל השוואה למוסדות שבהם התקיימו תנאים דומים של גיוון תרבותי, והיא נסבה על האופן שבו סביבה אקדמית מעוצבת משפיעה על יחסי גומלין בין סטודנטים משתי קבוצות הלאום.

מחקרים קודמים שעסקו במפגשים בין-תרבותיים במוסדות להשכלה גבוהה בעולם הצביעו על כך שהמפגשים הללו תורמים לשיפור הכשירות הבין-תרבותית. כשירות בין-תרבותית נוגעת ליכולתו של הפרט להבין תרבויות שונות משלו ולהגיב כלפיהן באופן חיובי, והיא נחשבת לגורם קריטי בהצלחה של יחסי גומלין בין-קבוצתיים. מחקרים הצביעו על כך שתהליכים של חינוך לרב-תרבותיות, כמו אלה שהובילו בנקס (Banks, 1996) ולב-ארי עם עמיתים (Lev Ari & Husisi-Sabek, 2017; Lev Ari & Laron, 2014; Lev Ari & Mula, 2017) תורמים ליצירת סביבה מקבלת יותר, שבה יש שוויון הזדמנויות ללמידה ושיתוף פעולה בין קבוצות שונות.

הקשר חברתי-תרבותי ישראלי

מדינת ישראל מאופיינת באוכלוסייה מגוונת המורכבת מ-9.9 מיליון תושבים. בתוך מרקם דמוגרפי זה, 73.2% יהודים, 21.1% ערבים ו-5.7% אחרים. בקרב הקהילה הערבית בישראל, 84% הם מוסלמים, 9% הם נוצרים ו-7% הם דרוזים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2024).

המנעד הרחב של תרבויות באוכלוסייה הישראלית מהווה קרקע פורייה לחשיפה בין-תרבותית ולפיתוח כישורים בין-תרבותיים. עם זאת, פוטנציאל זה כמעט שאינו ממומש בשל הצביון השונה של כל אחת מהקהילות, היהודית והערבית, וההפרדה הכמעט מוחלטת במערכת החינוך (Smootha, 2010). בקרב האוכלוסייה היהודית קיימת חלוקה לקבוצות חילוניות, דתיות וחרדיות; ובאוכלוסייה הערבית החלוקה היא לקבוצות מוסלמיות, נוצריות, דרוזיות ובדואיות. יתרה מכך, מוסדות חינוך ושירותים אחרים עונים בעיקר לצרכים הספציפיים של כל קהילה, ולכן יחסי הגומלין בין הקהילות מוגבלים. מחסומי שפה ואינטרסים פוליטיים מצמצמים עוד יותר את האפשרות לקיים יחסי גומלין משמעותיים וחיוביים בין אוכלוסיות אלה (Blank, 2011; Smootha, 2010).

המגוון הדמוגרפי והרב-תרבותי המאפיין את החברה הישראלית יוצר מציאות יום-יומית שבה ערבים ויהודים נפגשים במרחב הציבורי וחולקים אותו. מפגשים אלו מתרחשים בהקשרים כמו מקום העבודה, מערכת החינוך, מוסדות השכלה גבוהה, שירותי בריאות ועוד. השילוב בין המציאות החברתית-תרבותית לבין האתגרים הפוליטיים והלאומיים הופך את המפגשים בין הקבוצות לבלתי נמנעים ואף קריטיים לחיי היום-יום.

רוב המפגשים בין אוכלוסיות אלו הם בלתי מתוכננים, מקריים ובעלי אופי חולף. חלק מהמפגשים הטבעיים הללו מתרחשים במסגרות משותפות כגון בתי חולים, מקומות עבודה, מסחר, אגודות מקצועיות או תנועות פוליטיות (Lavie et al., 2021). מחקרים מראים שלמרות האתגרים המאפיינים יחסים בין חברי קבוצות רוב ומיעוט, מפגשים בין קבוצות במסגרת משותפת מגבירים את הפוטנציאל ליחסים משמעותיים יותר ואת הימשכות הקשר לאורך זמן (West & Dovidio, 2012).

ההשכלה הגבוהה מהווה זירה משמעותית למפגשים בין ערבים ליהודים, כאשר חברי שתי הקבוצות נפגשים לפרקי זמן ממושכים, לעיתים קרובות לראשונה בחייהם. מפגשים אלה עשויים להשפיע על עמדות ועל תפיסות כלפי חברי הקבוצה האחרת, במיוחד כאשר הם מתרחשים במסגרת בלתי פורמלית ובתנאים טבעיים (Lev Ari & Husisi-Sabek, 2020; Lev Ari & Laron, 2014; Lev Ari & Mula, 2017). נראה כי למרות הפוטנציאל הגלום בקמפוס משותף, שעשוי לעצב עמדות חיוביות, קשרים ממשיים בין הסטודנטים נותרו מוגבלים. מחקרם של לב-ארי ולרון (Lev Ari & Laron, 2014) מראה זאת כשהוא מדגיש את השפעתו של האקלים הרב-תרבותי במכללה אקדמית לחינוך בישראל על עמדות כלפי רב-תרבותיות בקרב סטודנטים יהודים וערבים בתארים מתקדמים. במחקר נמצא כי הסטודנטים תפסו את האקלים החברתי-תרבותי במכללה כפתוח ורב-תרבותי, אך תחושות חיוביות אלו היו נפוצות יותר בקרב הסטודנטים היהודים מאשר בקרב הסטודנטים הערבים. השפעה חיובית על עמדות כלפי רב-תרבותיות נמצאה בעיקר בקרב הסטודנטים הערבים, אך החוקרים מציינים כי אקלים רב-תרבותי לבדו אינו מספיק לשינוי חיובי בעמדות טבעיות. לדבריהם נדרש חיזוק נוסף דרך תוכנית לימודים פורמלית על מנת ליצור שינוי חברתי מתמשך ולעודד את הסטודנטים ליישם את ההתנסויות הרב-תרבותיות החיוביות בבתי הספר שהם פועלים בהם.

במחקר מקיף שכלל 4,697 סטודנטים ערבים ויהודים ב-12 מוסדות להשכלה גבוהה נמצא כי בעוד שלסביבה האקדמית יש פוטנציאל לטיפול יחסים, עצם הדו-קיום באותו מרחב פיזי אינו מוביל בהכרח לשינוי חברתי חיובי (עאסלה ואח', 2020). ממצאים אלה מאששים מחקרים קודמים על אודות "החמצת ההזדמנות" לטיפול ולקידום קשרים הדדיים בין סטודנטים מקהילות ערביות ויהודיות בקמפוסים בישראל (Abbas et al., 2018) בדומה לממצאים על מפגשים בין-תרבותיים בין-לאומיים.

בניגוד לממצאים לעיל, גרוס ומנור (Gross & Maor, 2020) השוו בין העמדות והיחסים הבין-אישיים של סטודנטים ערבים ויהודים בשני מוסדות להשכלה גבוהה. במוסד הראשון היה גיוון מועט של סטודנטים, כאשר רק 1.9% היו מהקהילה הערבית; במוסד השני נמצא גיוון רב יותר, כאשר הערבים היוו 20% מכלל הסטודנטים, בדומה ליחסם באוכלוסייה. שלא כמו במחקרים לעיל, הממצאים כאן תמכו בהשערת המגע, שכן נמצאו עמדות חיוביות יותר כלפי סטודנטים מקבוצת החוץ במוסד המאופיין בגיוון רב יותר.

זאת ועוד, החוקרים מצאו כי ההשפעה של לימודים במסגרת משותפת על הפחתת סטראוטיפים ודעות קדומות הייתה גדולה יותר בקרב אוכלוסיית הרוב היהודי מאשר בקבוצת המיעוט הערבי. עם זאת לא ברור אם לסטודנטים שבחרו ללמוד במוסד עם אוכלוסייה מגוונת יותר היו עמדות חיוביות יותר כלפי עמיתיהם

מהקבוצה השנייה לפני תחילת הלימודים או שאלה התפתחו עם הזמן, בעקבות אינטראקציה בין הקבוצות בקמפוס.

מכיוון שמחקרי חתך נוטים לבחון את עמדותיהם של סטודנטים בפרק זמן מסוים, אלה עשויים להשתנות בהתאם לאקלים החברתי והפוליטי הנתון. בישראל, סטודנטים משתייכים לקבוצות המצויות ביריבות לאומית ואתנית ולמתחים מתמשכים (בר-טל, 2007). תנאים חיצוניים, לרבות אירועים לאומניים או אלימים המתרחשים מעת לעת בהקשר היהודי-ערבי והיהודי-פלסטיני, מעמיקים את תחושת הקונפליקט, מחמירים עמדות שליליות ומצמצמים את ההשפעות החיוביות של המגע (בר-טל ואח', 2008; הרץ-לזרוביץ ואח', 2019; Bar-Tal & Labin, 2001; Hertz-Lazarowitz et al., 2008; Salomon, 2004, 2006, 2011). דינמיקה זו נמצאה גם במדינות אחרות עם קבוצות בקונפליקט, כמו אירלנד (Kilpatrick & Leitch, 2004) וטורקיה (Bagci et al., 2023).

במחקר הנוכחי נבדקה ההשפעה של מגע בסביבה הטבעית במהלך תקופה של ארבע שנות לימוד במוסד אקדמי להכשרת מורים בישראל בשתי נקודות זמן שונות. על מנת לבחון את העקביות של ההשפעה על נכונות הסטודנטים ליחסי גומלין עם חברי הקבוצה השנייה, התקופה הראשונה, שנת 2016, באה בעקבות שנה של אלימות מוגברת המכונה לעיתים קרובות "אינתיפאדת היחידים" (Beaumont, 2016), ובנקודת זמן שנייה, בשנת 2023, 18 חודשים לאחר מהומות חודש מאי 2021 (Fabian, 2022). ביוני 2021 הצטרפה לראשונה בתולדות מדינת ישראל מפלגה ערבית לקואליציה הממשלתית במטרה להפוך לחלק בלתי נפרד מהרוב בישראל ולהשתלב בתהליכי קבלת ההחלטות הפוליטיות ובקביעת המדיניות האזרחית (Lavie et al., 2021). אולם קואליציה זו הייתה קצרת מועד. היא נמשכה קצת יותר משנה והגיעה לשיאה עם עלייה באלימות ב-2022 (Fabian, 2022). חשוב לציין כי איסוף הנתונים השני התקיים בחודש פברואר 2023 (לפני פרוץ מלחמת "חרבות ברזל" ב-7 באוקטובר 2023).

כדי לענות על מטרות מחקר זה הוגדרו חמש השאלות האלה:

1. מה הייתה מידת הנכונות לקרבה בין-קבוצתית בקרב סטודנטים ערבים ויהודים במסגרת מוסד להשכלה גבוהה (סביבה טבעית) בשנת 2016 ובשנת 2023?
2. מה היה היקף יחסי הגומלין הבין-קבוצתיים בין סטודנטים ערבים ויהודים במסגרת מוסד להשכלה גבוהה (סביבה טבעית) בשנת 2016 ובשנת 2023?
3. מהו היחס בין ממדים שונים של נכונות לקרבה בין-קבוצתית לבין יחסי הגומלין הבין-קבוצתיים במסגרת מוסד להשכלה גבוהה (סביבה טבעית) בשנים 2016 ו-2023?
4. מהו ההבדל בין רמות המוכנות לקרבה בין-קבוצתית והיקף יחסי הגומלין הבין-קבוצתיים בין סטודנטים יהודים (קבוצת הרוב) לבין סטודנטים ערבים (קבוצת המיעוט) בשתי נקודות הזמן?
5. כיצד משתווים רמות המוכנות לקרבה בין-קבוצתית והיקף יחסי הגומלין הבין-קבוצתיים בין שני פרקי הזמן?

השערת המחקר

השערת המחקר הייתה כי יימצאו הבדלים בתפיסות הסטודנטים בני החברות השונות, וכי תפיסות אלה ישתנו בין השנים 2016-2023.

שיטה

מחקר זה עשה שימוש במתודולוגיה הכמותית, הכוללת תכנון סקר חתך חוזר לביצוע ניתוח אורך. השאלון, המורכב בעיקר משאלות סגורות, עסק ביחסי הגומלין בין סטודנטים ערבים לסטודנטים יהודים לתואר ראשון בהכשרת מורים לחינוך גופני, ובחן את עמדותיהם ותפיסותיהם אלה כלפי אלה. כדי לבדוק שינויים לאורך זמן נאספו והשוו נתונים בשתי תקופות זמן שונות, בהפרש של שבע שנים. מאפייני הרקע, הכוללים נתונים כגון מקום מגורים, תנאי קבלה ומעמד סוציו-אקונומי בשתי נקודות הזמן, נותרו קבועים.

אוכלוסיית המחקר

733 סטודנטים לתואר ראשון בחינוך גופני (353 נשים) ממכללה להכשרת מורים בישראל, בגילים 18-35 שנים (ממוצע=24.77 וסטטיית תקן 2.89 שנים) גויסו למחקר הנוכחי. מביניהם, 419 משתתפים (74 ערבים) ענו לשאלון בשנת 2016 ו-314 משתתפים (70 ערבים) ענו לשאלון בשנת 2023. נאספו נתונים מאחוז מהמשתתפים הערבים במחקר (18% ב-2016, ו-22% ב-2023), בדומה להתפלגותם באוכלוסייה (21%) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2023).

משתני והליך המחקר

משתנים בלתי תלויים: לאום וזמן; משתנים תלויים: תפיסות הסטודנטים. המשתתפים התבקשו למלא גרסה מודפסת של השאלון. הסבר על מטרות המחקר ניתן בעל-פה בשפה מובנת לכול, ובתחילת השאלון נכתב מבוא המציג את המחקר ואת מטרותיו. המשתתפים התבקשו לחתום על טופס הסכמה מדעת בטרם ניגשו לענות על השאלון. אנונימיות הובטחה לכל המשתתפים הן בעל-פה הן בכתב (Landau & Scheffler, 2007). הסטודנטים גויסו באמצעות פלטפורמות המדיה החברתית של המכללה (דפי פייסבוק וקבוצות וואטסאפ), והוקצה להם זמן למילוי השאלונים במהלך השיעורים בקמפוס.

שאלון המחקר כלל שני חלקים עיקריים: (1) מידע דמוגרפי (28 פריטים); ו- (2) שאלון עמדות כלפי החברה האחרת (36 פריטים) (Boymel et al., 2009; Jayusi, 2009; Stephan, 2002; Swart et al., 2011). ניתוח הפריטים כלל שני ממדים עיקריים: ממד הנכונות לקרבה הבין-קבוצתית שנבדק באמצעות ארבעה סולמות; (1) נכונות ליחסים אקדמיים; (2) נכונות ליחסי חברות; (3) נכונות ליחסי היכרות; ו- (4) מדד כללי המהווה ממוצע כולל של שלושת הסולמות הראשונים. עבור ממד זה התבקשו המשתתפים לדרג את רמת הסכמתם עם כל פריט בסולם ליקרט של 5 נקודות, הנע בין 1 (בכלל לא) ל-5 (במידה רבה מאוד). עבור ממד יחסי הגומלין הבין-קבוצתיים בפועל התבקשו המשתתפים לדרג את רמת הסכמתם בסולם ליקרט של 5 נקודות, הנע בין 1 (בכלל לא) ל-5 (במידה רבה מאוד) באשר ל-11 פריטים המתארים יחסי גומלין עם סטודנטים מהקבוצה השנייה.

המחקר קיבל אישור מוועדת האתיקה המוסדית של המחברים (אישור מס'

398/23, פברואר 2016).

ניתוח הנתונים

הנתונים נותחו באמצעות תוכנת SPSS v.27. מקדמי אלפא של קרוונבך (Alpha Cronbach) חושבו כדי להעריך את העקביות הפנימית של כל סולם. הערכים הממוצעים מוצגים עם סטיית תקן בסוגריים. גודל האפקט (Cohen's d) מדווח לצורך השוואה בין סטודנטים ערבים ליהודים בכל תקופת זמן ועבור מדד הנכונות לקרבה.

ניתוח שונות (ANOVA) בוצע על מנת לבחון את השפעות הלאום ושנת הלימודים על ארבעת מדדי הקרבה, לרבות יחסים אקדמיים, יחסי חברות, יחסי היכרות ומדד הקרבה הכללי. כדי להעריך אם קיימים הבדלים בין המדדים השונים לנכונות לקרבה ביחס לקבוצה ולשנת איסוף הנתונים, נערכו ניתוחי שונות דו-כיווניים (ANOVA), כאשר שנת איסוף הנתונים (2016 לעומת 2023) והלאום (יהודים לעומת ערבים) הם המשתנים הבלתי תלויים, ומדדי הנכונות לקרבה (יחסים אקדמיים, יחסי חברות, יחסי היכרות) הם המשתנים התלויים. לבסוף יושמו תיקוני בונפרוני (Bonferroni) עבור מדידות מרובות, המדגמים הבלתי תלויים, ונעשה שימוש במבחני t דו-זנביים כדי להשוות בין שתי הקבוצות.

הממצאים

נכונות לקרבה בין קבוצתית מהימנות מדדי הנכונות לקרבה

מקדמי אלפא של קרוונבך חושבו כדי להעריך את העקביות הפנימית של שלושת מדדי הנכונות לקרבה בין הקבוצות. על מנת לבדוק את מידת הנכונות לפתח יחסים אקדמיים נעשה שימוש בפריטים כמו "לומדים ביחד למבחנים" ו"כותבים עבודה ביחד" ($\alpha=.887$). עבור הנכונות לפתח יחסי חברות, הוערכו פריטים כמו "יציאה יחד לפעילות חברתית", "אירוח שלהם בבית" ו"קבלתם כחברים טובים" ($\alpha=.893$). לבסוף עבור הנכונות לפתח יחסי היכרות, הוערכו פריטים כמו "להיות חברים ברשתות החברתיות", "לשחק יחד בקבוצת ספורט" ו"עבודה משותפת באותו מקום עבודה" ($\alpha=.785$).

על פי קטגוריות אלו נבנו שלושה מדדים (יחסים אקדמיים, יחסי חברות, יחסי היכרות). נוסף על כך חושב מדד נכונות לקרבה כללי, המבוסס על שלושת המדדים הספציפיים ($\alpha=.929$). ערכים גבוהים במדדים אלו מעידים על נכונות גבוהה לקרבה עם סטודנטים מהלאום האחר.

הממצאים מראים כי סטודנטים ערבים דיווחו על נכונות גבוהה יותר ליחסי חברות [$t(417)=3.666, p<0.001, d=0.47$; $t(312)=5.422, p<0.001, d=0.74$], יחסי היכרות [$t(417)=2.095, p=0.04, d=0.27$; $t(312)=5.902, p<0.001, d=0.80$] באופן כללי [$t(417)=3.239, p<0.001, d=0.42$; $t(312)=5.971, p<0.001, d=0.81$], בשתי נקודות הזמן. מבחינת יחסים אקדמיים, לא נמצא הבדל מובהק ב-2016 [$t(417)=1.537, p=0.12, d=0.20$]. לעומת זאת, נמצא הבדל מובהק ב-2023 [$t(312)=5.088, p<0.001, d=0.69$]. כמו כן, נמצא כי ערכי כל מדדי הנכונות לקרבה, מלבד הנכונות ליחסי היכרות, היו גבוהים יותר בשנת 2023 לעומת 2016 בקרב שני הלאומים. עוד נמצאה אינטראקציה מובהקת זמן-לאום עבור נכונות לקרבה

אקדמית $[F(1,717)=6.59, p<.001]$, נכונות ליחסי היכרות $[F(1,717)=8.17, p<.001]$, כלומר, בקרב סטודנטים בני תכונות כללית לקרבה $[F(1,717)=4.53, p<.001]$. הלאום הערבי נמצאה עלייה מבכונות לקרבה בשיעור גבוה יותר מהעלייה שנצפתה בקרב סטודנטים בני הלאום היהודי (לוח 1).

לוח 1. התפלגות מדדי הנכונות לקרבה לפי שנה וקבוצות

סה"כ	2023		2016		נכונות לקרבה		
	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים			
ערבים ממוצע (סטיית תקן)	יהודים ממוצע (סטיית תקן)	ערבים ממוצע (סטיית תקן)	יהודים ממוצע (סטיית תקן)	ערבים ממוצע (סטיית תקן)	יהודים ממוצע (סטיית תקן)	יחסים אקדמיים	
3.93 (1.03)	3.39 (1.27)	4.38 (0.88)	3.55 (1.28)	3.52 (1.00)	3.28 (1.26)		
3.96 (0.98)	3.29 (1.11)	4.37 (0.77)	3.59 (1.13)	3.58 (1.01)	3.09 (1.05)		יחסי חברות
4.20 (0.70)	3.77 (1.02)	4.05 (0.67)	3.32 (0.97)	4.33 (0.70)	4.09 (0.93)		
3.97 (0.77)	3.40 (0.96)	4.17 (0.68)	3.41 (1.00)	3.78 (0.79)	3.40 (0.94)	מדד קרבה כללי	

כדי לבדוק אם קיימים הבדלים בין היבטי הנכונות לקרבה בזיקה ללאום ולשנה, נערך ניתוח שונות (ANOVA) שבו המשתנים הבלתי תלויים הם הלאום והשנה ובמשתנה התלוי - שלושה היבטי הקרבה, נערכו מדידות חוזרות מלוות בתיקון בונפרוני למדידות מרובות. כתוצאה מכך נמצא אפקט של המדידות החוזרות $[F(2,716)=32.85, p<.001]$. עם זאת אינטראקציה מובהקת נמצאה רק עבור השנה $[F(2,716)=131.50, p<.001]$, לא עבור הלאום או עבור לאום X שנה X גורם (לוח 2). על מנת להעריך את השינוי שחל בכל לאום בנפרד בוצעו ניתוחי המשך. ניתוחים אלה הראו כי בקרב בני הלאום הערבי נצפתה עלייה משמעותית בנכונות ליחסים אקדמיים $[t(142)=5.466, p<0.001, d=0.91]$, יחסי חברות $[t(142)=5.256, p<0.001, d=0.88]$, ומדד נכונות לקרבה כללי $[t(142)=3.166, p<0.001, d=0.53]$ בין שנת 2016 ל-2023. עם זאת נראתה ירידה מבכונות ליחסי היכרות $[t(142)=2.449, p=0.02, d=0.41]$ ובכל זאת, בשנת 2023, כל המדדים בקרב המשתתפים הערבים היו גבוהים יחסית ועמדו מעל 4.

בקרבת הסטודנטים היהודים נצפתה עלייה משמעותית מבכונות ליחסים אקדמיים $[t(587)=2.544, p=0.01, d=0.21]$ וליחסי חברות $[t(587)=5.515, p<0.001, d=0.46]$, אך העליות הללו היו קטנות מאלה שנמצאו אצל הסטודנטים הערבים. לגבי הנכונות ליחסי היכרות, נרשמה ירידה משמעותית $[t(587)=9.722, p<0.001, d=0.46]$.

$d=0.81$ וגדולה יותר מזו שנצפתה בקרב הסטודנטים הערבים. לא חל שינוי משמעותי בערכי הנכונות הכללית לקרבה $[t(587)=0.123, p=0.90, d=0.01]$. באופן כללי, ממוצע ציוני הנכונות לקרבה בין הקבוצות היו בטווח הבינוני 3.5-3. כמו כן, ניתן ללמוד על ירידה בערכי הנכונות ליחסי היכרות בין השנים 2016 ל-2023 עבור שתי הקבוצות, המצביעה על שינוי משמעותי באופי הקשרים בין הקבוצות לאורך השנים.

ערך המדד לכונות ליחסי היכרות היה הערך הגבוה ביותר ביחס לערכי המדדים האחרים עבור שני הלאומים בשנת 2016, אך הנמוך ביותר מבין כל המדדים עבור שתי הקבוצות בשנת 2023.

בקרב הסטודנטים היהודים נצפתה ירידה ניכרת ביחסי היכרות, בעוד שבקרב הסטודנטים הערבים נראתה ירידה מתונה יותר. עם זאת, שני הלאומים חוו עלייה בנכונות ליחסים אקדמיים וליחסי חברות, כאשר העליות בקרב הסטודנטים הערבים היו משמעותיות יותר בהשוואה ליהודים. ממצאי המחקר מראים כי הממוצעים של הסטודנטים הערבים עבור כל המדדים בשנת 2023 גבוהים מאלה של היהודים.

יחסי גומלין בין קבוצתיים בפועל

מקדמי אלפא של קרוונבך חושבו כדי להעריך את העקביות הפנימית של סולמות הקרבה הבין-קבוצתיים בפועל. כדי לזהות גורמים בוצע ניתוח גורמים מסוג Varimax, וכתוצאה מכך גורם אחד הסביר 85% מהשונות. הקטגוריה הראשונה, יחסים אקדמיים, כללה פריטים כמו "לשבת יחד בכיתה", "ללמוד ביחד למבחנים", "עבודה בצוות ביחד" ו"עבודה משותפת על מטלות" ($\alpha=.818$). הקטגוריה השנייה, יחסים חברתיים, כללה את הפריטים "הכנת ארוחות ביחד", "לבלות זמן פנוי ביחד", "ביקור אחד בבית של השני", "שיתוף מידע אישי", "להתקשר אחד לשני רק כדי לשוחח", "לעזור אחד לשני בדברים שונים" ו"להיות חברים ברשתות החברתיות" ($\alpha=.894$). נוסף על כך נקבע מדד כללי של יחסי הגומלין עם חברי קבוצת החוץ, הנגזר מכל ההצהרות בקטגוריה זו ($\alpha=.916$). ערכים גבוהים יותר במדדים אלה מצביעים על יחסי גומלין גבוהים יותר עם סטודנטים מקבוצת החוץ.

נמצאו הבדלים מובהקים בין סטודנטים ערבים ויהודים בשתי תקופות הזמן ביחס לכל המדדים. סטודנטים ערבים דיווחו על ערכים גבוהים יותר של קרבה, כולל יחסים אקדמיים $[t(312)=7.145, p<0.001, d=0.97; t(417)=6.744, p<0.001, d=0.86]$ יחסי חברות $[t(312)=9.569, p<0.001, d=1.30; t(417)=7.995, p<0.001, d=1.02]$ ומדד כללי $[t(312)=7.340, p<0.001, d=1.00; t(417)=5.852, p<0.001, d=0.75]$ בהשוואה לעמיתיהם היהודים, בשתי נקודות הזמן. ראוי לציין שאף ציון לא היה גבוה מ-4 עבור כל המדדים ועבור שתי הקבוצות, כאשר הציונים בקרב המשתתפים היהודים נותרו נמוכים מ-3 (לוח 2).

לוח 2. יחסי קרבה בין קבוצות בפועל לפי שנה וקבוצה

סה"כ	2023		2016		יחסי קרבה	
	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים		
ערבים ממוצע (סטטיית תקן)	יהודים ממוצע (סטטיית תקן)	ערבים ממוצע (סטטיית תקן)	יהודים ממוצע (סטטיית תקן)	ערבים ממוצע (סטטיית תקן)	יהודים ממוצע (סטטיית תקן)	יחסים אקדמיים
3.57 (1.12)	2.44 (1.22)	3.97 (1.18)	2.65 (1.41)	3.19 (0.93)	2.30 (1.05)	
3.05 (1.05)	2.02 (0.88)	3.32 (1.13)	2.08 (0.90)	2.80 (0.90)	1.97 (0.79)	
2.83 (0.72)	2.25 (0.64)	3.01 (0.78)	2.31 (0.68)	2.67 (0.63)	2.21 (0.61)	מדד כללי

נעשה שימוש במבחני t דו-זנביים כדי להשוות בין שתי הקבוצות. בקרב סטודנטים ערבים נצפתה עלייה ביחסי הקרבה בין השנים 2016 ל-2023, *יחסים אקדמיים* $t(142)=4.418, p<0.001, d=0.74$ [$t(142)=3.062, p<0.001, d=0.51$] ובמדד הכללי $d=0.48$ [$t(142)=2.884, p<0.001, d=0.48$]. הערכים הגבוהים ביותר נמדדו *יחסים אקדמיים* בשתי נקודות הזמן, והגיעו לכמעט 4 בשנת 2023 (לוח 2). נמצא אפקט אינטראקציה מובהק לזמן-יחסי חברות ולזמן-יחסים כלליים, כאשר בקרב היהודים לא נצפה כמעט שינוי בערכים אלו בין 2016 ל-2023 לעומת העלייה בערכים אלה שנצפתה בקרב הערבים.

כאשר בוחנים יחסי גומלין בין-קבוצתיים בפועל בקרב סטודנטים יהודים, נרשמת עלייה מובהקת גם *יחסים אקדמיים* $t(587)=3.452, p<0.001, d=0.29$ שקיבלו את הציון הגבוה ביותר בהשוואה לפרמטרים האחרים, ובשתי תקופות הזמן. עלייה לא מובהקת סטטיסטית נצפתה *יחסי חברות* $t(587)=1.570, p=0.12, d=0.13$ לעומת עלייה מובהקת במדד הכללי $d=0.16$ [$t(587)=1.868, p=0.06, d=0.16$]. עם זאת, באופן כללי, הנתונים מצביעים על ציונים נמוכים יחסית עבור יחסי הגומלין בין הקבוצות בפועל, הרבה מתחת ל-3 בכל הפרמטרים. נוסף על כך נמצאה אינטראקציה מובהקת זמן-לאום עבור יחסי קרבה בין קבוצות - *יחסים אקדמיים* $[F(1,708)=6.59, p<0.001]$, יחסי קרבה בין קבוצות - *יחסי חברות* $[F(1,706)=5.86, p<0.001]$ ונטייה למובהקות עבור נכונות כללית יחסי קרבה בין קבוצות - *מדד כללי* $[F(1,714)=3.62, p<0.057]$ (לוח 2).

דיון ומסקנות

המחקר הנוכחי בחן את הפוטנציאל לפיתוח הבנה בין-תרבותית בין קבוצות סטודנטים בעלי לאום שונה, אזרחי אותה המדינה, בסביבה הטבעית של קמפוס מכללה לחינוך. שאלות המחקר נבדקו על ידי הערכת מדדים של נכונות לקרבה ויחסי

הגומלין בפועל בין קבוצות. על פי השערת המגע מפגש בין שתי קבוצות מוביל להפחתת דעות קדומות ולתפיסה חיובית יותר של האחר (Paluck et al., 2019; Pettigrew & Tropp, 2005, 2006; Ramiah & Hewstone, 2013). מטרת המחקר הייתה לבחון את ההשפעה של מגע מתמשך על היחסים בין סטודנטים מאוכלוסיות הנתונות לסכסוכים ולמתחים מתמשכים. יתרה מכך, כדי לבחון את עקביותם של מדדים אלו או שינויים אפשריים לאורך זמן עקב גורמים חיצוניים, נערכו סקרים בשתי תקופות זמן שונות (2016 ו-2023), שאופיינו באירועים אלימים ובמתח מוגבר בין האוכלוסיות הערבית והיהודית בישראל (Fabian, 2022; Lavie et al., 2021).

הפער בין הנכונות לקרבה בין-קבוצתית לבין יחסי הגומלין הבין-קבוצתיים בפועל בסביבה הטבעית בהשכלה גבוהה

המחקר הנוכחי בחן את ההשפעה של הסביבה הטבעית במוסד להשכלה גבוהה על יחסי הגומלין בין קבוצות ובין תרבויות. המחקר הניב תוצאות מעורבות. חלק מהמחקרים מצביעים על מעורבות בין-קבוצתית מוגבלת ועל נטייה להפרדה, שכן במקרים שבהם סטודנטים מגיעים מרקע שונה, הם נוטים להימשך לקבוצת השייכות שלהם (Auschner, 2009; Harrison & Peacock, 2010). יתרה מכך, נמצא כי סטודנטים מקומיים ובין-לאומיים תופסים מרחבים נפרדים בתוך הכיתות ויוצרים קבוצות חד-תרבותיות לעבודה משותפת (Dunne, 2009; Hou & McDowell, 2014). מגמה זו נמשכת מעבר למסגרות האקדמיות, שכן סטודנטים מקומיים ובין-לאומיים מקיימים לעיתים קרובות מעגלים חברתיים נפרדים וחד-תרבותיים (Nesdale & Todd, 2000; Volet & Ang, 2012). מחקרים גם מצביעים על כך שנטייתם של סטודנטים לעסוק במפגשים בין-תרבותיים פוחתת עם הזמן, ועמדותיהם הופכות שליליות יותר ככל ששנות הלימוד מתקדמות (Lehto et al., 2014).

לעומת זאת, מחקרים אחרים מצאו כי מסגרות חברתיות בלתי פורמליות בתוך סביבת הקמפוס הטבעית, מחוץ לכיתה, מספקות הזדמנויות ליחסי גומלין בין-תרבותיים חיוביים ומשמעותיים. במחקר של הנדריקסון (Hendrickson, 2018), שבדק 105 סטודנטים בין-לאומיים מ-20 מדינות שונות הלומדים בבואנוס איירס, נמצא כי השתתפות בפעילויות מחוץ לכיתה, כגון פעילויות ספורט, הגבירה את החברות בין סטודנטים בין-לאומיים לסטודנטים מקומיים במשך הסמסטר. ממצא זה תומך בספרות שמצאה קשרים בין-תרבותיים חיוביים בסביבות חינוך טבעיות באמצעות השתתפות בפעילויות חוץ-לימודיות (Cheng & Zhao, 2006; Bernstein & Salipante, 2017) ומגורים משותפים (Shook & Fazio, 2008; Stearns et al., 2009).

במחקר שבדק 109 סטודנטים מסין, הונג קונג ומדינות אחרות השוו לין ושאן (Lin & Shen, 2020) מפגשים בין-תרבותיים התקיימו במסגרת פורמלית (כגון פעילויות אקדמיות) ובלתי פורמלית (לדוגמה, קבוצות עניין, השתתפות בפעילויות ספורטיביות ומגורים משותפים). החוקרים גילו שלמסגרות הבלתי פורמליות הייתה השפעה משמעותית יותר על פיתוח 'אינטליגנציה תרבותית' — מושג המתאר את היכולת להבין, לפרש ולהתנהל בהצלחה במצבים בין-תרבותיים. אינטליגנציה תרבותית היא מיומנות מרכזית לשיפור תקשורת בין-תרבותית, לחיזוק הבנה הדדית ולהפחתת סטריאוטיפים, והיא מהווה חלק חשוב מהדיון במחקר זה.

באופן דומה, ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על השפעה חיובית של הסביבה הטבעית במוסד להשכלה גבוהה על יחסים בין קבוצות. עם זאת נמצא פער עקבי בין הנכונות של סטודנטים לקרבה בין קבוצות לבין יחסי הגומלין הבין-קבוצתיים המדווחים בפועל בשתי התקופות שנבדקו. בעוד שהדיווחים על יחסים אקדמיים ייחסי חברות היו מצומצמים, הנכונות הגבוהה המובהקת ליחסים כאלה מעידה על רצון לטפח קשרים משמעותיים בקרב סטודנטים משתי הקבוצות (אם כי יותר בקרב המיעוט הערבי). תופעה זו מהדהדת אל מול המחלוקת בספרות בנוגע להשפעה של מגע בין-תרבותי במסגרות טבעיות. תוצאות המחקר הנוכחי מרמזות שסביבת הקמפוס עשויה לטפח מפגשים חיוביים בין קבוצות, אך מיצוי היכולת המלאה שלהם נוטה להישאר לא ממומש, וזהו כנראה הסבר חלקי לממצאים המעורבים במחקרים קיימים.

הספרות על השפעת המגע על קבוצות מגוונות בתוך אותה מדינה, המצויות בעימות, מדגישה מגוון אתגרים (הרץ-לזרוביץ, 2010; Bar-Tal & Labin, 2001; Hertz-Lazarowitz et al., 1998; Kilpatrick & leitch, 2004; Salomon, 2006; Zhou & Lyall, 2022). דווקא בחברות שבהן דוגלים באידאולוגיה רב-תרבותית, קבוצות בסכסוך נוטות להרגיש לא נוח כשהן נמצאות במגע זו עם זו. חברי הקבוצה מדחיקים רגשות אלה, מה שמוביל להתעצמותם (Lin & Shen, 2020; Ramiah & Hewstone, 2013), אשר מיקדו את הניתוח שלהם בארבעה אזורים סכסוך - צפון אירלנד, רואנדה, סרי לנקה וישראל - הגיעו למסקנה שבאופן כללי, מגע הוכח כיעיל בהגברת הנכונות לפיוס ובהגברת תחושות האמון והאמפתיה. במחקר הנוכחי יחסי הגומלין הבין-קבוצתיים המצומצמים בפועל בין סטודנטים ערבים ויהודים מעידים על אתגרים שעלולים לנבוע מפחד להרגיש לא נוח או מחרדה בין-תרבותית, כפי שהציעו לין ושאן (Lin & Shen, 2020).

הנכונות הגבוהה לקרבה בין-קבוצתית שנמצאה מובהקת במחקר הנוכחי עשויה להעיד על השפעה חיובית של מסגרות חברתיות משותפות בקמפוס, המעוררת בסטודנטים רצון ליצור קשרים משמעותיים יותר. אולם ללא התערבויות מובנות הפוטנציאל ליחסי גומלין משמעותיים בין הקבוצות נותר מוגבל. ממצאים אלו תומכים במסקנות שאליהן הגיעו עאסלה ואחי (2020) שסקרו למעלה מ-4,000 סטודנטים ב-12 מוסדות להשכלה גבוהה בישראל. החוקרים מצאו כי המרחב האקדמי טומן בחובו פוטנציאל להגברת הנכונות לקרבה ולטיפוח יחסי גומלין חיוביים בין סטודנטים ערבים ויהודים, אך מימושו מצריך מעורבות מוסדית. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם ממצאי הספרות העוסקת במגע בין קבוצות סטודנטים בין-לאומיים ומקומיים במוסדות חינוך, אשר מצביעים על כך כי נדרשת מחויבות מוסדית לטיפוח יחסים ביניהן על ידי יצירת סביבת קמפוס המאפשרת לכידות בין-תרבותית (Groepel-Klein et al., 2010; Kudo et al., 2017; Pettigrew & Tropp, 2006).

נכונות לקרבה ויחסי הגומלין בפועל בין הקבוצות

תוצאות השוואת ממצאי המחקר הנוכחי משנת 2016 לשנת 2023 מעודדות, שכן נמצאה עלייה במידת הנכונות ליחסים אקדמיים וחברתיים בין הקבוצות, ערבים ויהודים כאחד. נוסף על כך נמצאו עליות מובהקות בדיווח על יחסי הגומלין

בפועל בין הקבוצות **יחסיים**. **יחסי חברות** נמצאה עלייה מובהקת בקרב הסטודנטים הערבים ועלייה לא מובהקת בקרב היהודים.

לעומת זאת, במדד **הכוננת ליחסי היכרות**, נרשמה ירידה משנת 2016 לשנת 2023 בקרב שתי הקבוצות. שינוי זה אינו מובן ועשוי לשקף רצון **לחסיים** **יחסי חברות** מהותיים יותר, מאשר לקשרים שטחיים ברמת ההיכרות בלבד. כפי שנמצא בספרות, רגשות ועמדות בין קבוצות, במיוחד אלו הנתונות בסכסוך, מושפעים מתנאים חיצוניים ומשתנים בהתאם (בר-טל ואח', 2008; הרץ-לזרוביץ, 2010; Hertz-; 2010; De Dreu et al., 2022; Bar-Tal & Labin, 2001; Lazarowitz et al., 1998; Kilpatrick & Leitch, 2004; Salomon, 2004, 2006, 2011).

במחקר זה שתי התקופות שבהן מילאו הסטודנטים את הסקרים התרחשו על רקע חוסר יציבות פוליטית ואלימות במדינת ישראל, מצב שיכול היה להשפיע על עמדות הקבוצות הנבדקות. אף על פי שמציאות כזו עשויה להצביע על התפוררות חברתית (Hitman, 2021), ניתן היה להבחין בניצנים של אינטגרציה גוברת, כמו השתתפות מפלגה ערבית בקואליציה לראשונה בתולדות המדינה (Lavie et al., 2021) ועלייה בהתעניינות בתרבות הערבית מצד אזרחים יהודים (Erez & Karkabi, 2019; Smooaha, 2010).

מבחינת השכלה עלה אחוז הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל משנת הלימודים 2015-2016 ועד שנת הלימודים 2020-2021. בלימודי התואר הראשון עלו המספרים מ-15.2% ל-19.3%, ובתארים מתקדמים, תואר שני ודוקטורט, עלו המספרים מ-11.4% ל-15.9% ומ-5.7% ל-8%, בהתאמה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2021). בשנת 2016 הוקם ארגון "התקווה הישראלית באקדמיה" על ידי נשיא ישראל לשעבר ראובן ריבלין במטרה לטפח ולקדם שותפויות בין מגזרים שונים בחברה הישראלית (קרן אדמונד דה רוטשילד, 2024). כמו כן יזם משרד החינוך תוכנית תלת-שנתית (2016-2019) בהובלת המטה לחינוך אזרחי וחיים בשותפות, שמטרתה הפחתת דעות קדומות וטיפוח יחסים חיוביים בין המגזרים השונים בחברה הישראלית (המטה לחינוך אזרחי ודו קיום, משרד החינוך 2016).^{*} בחוזר מנכ"ל שפרסם משרד החינוך לשנת הלימודים 2021-2022 לכל מוסדות החינוך בישראל, הוצגו הנחיות לצמצום דעות קדומות ולקידום חיים בשותפות (משרד החינוך, 2021). ייתכן כי התפרצות נגיף הקורונה (Covid-19) בשנת 2020 הייתה גורם נוסף שקירב בין הקבוצות. במהלך המגפה, עובדי מוסדות הבריאות – רופאים, אחיות וצוותים רפואיים נוספים – עבדו בשיתוף פעולה הדוק ובמאמצים משותפים לטיפול בחולים ולהצלת חיים תוך חציית גבולות אתניים ולאומיים. שיתוף פעולה זה במוסדות הבריאות שיקף סולידריות רחבה יותר בחברה הישראלית, שהתבטאה גם במאמצים של כלל הציבור לסייע למערכות הבריאות ולתמוך בקהילה (El-Batsch, 2020).

הממצאים של המחקר הנוכחי מצביעים על שינויים בעמדות הסטודנטים לאורך התקופות הנבדקות, אך יש לנקוט זהירות בהסקת מסקנות גורפות באשר לסיבות לשינויים אלה. למרות האלימות והמתח בין החברה הערבית ליהודית לאחר מהומות מאי 2021 ניתן לשער כי השיח על אינטגרציה השפיע על נכונות הסטודנטים לקרבה וליחסי גומלין בין-קבוצתיים. עם זאת חשוב לציין, כי הממצאים נאספו לפני אירועים כמו מלחמת 'חרבות ברזל', ולכן השפעתם של אירועים מאוחרים אלה על

^{*} <https://pop.education.gov.il/headquarters-civil-education-coexistence/tolerance-prevention-racism/>

עמדות הסטודנטים מחייבת מחקר נוסף על מנת להסיק מסקנות השוואתיות מדויקות.

השפעות המגע על סטודנטים מקבוצות מיעוט ורוב

בהשוואה בין קבוצת הרוב היהודי לקבוצת הסטודנטים בני המיעוט הערבי במוסד להשכלה גבוהה במחקר זה, נמצא כי המשתתפים הערבים דיווחו על נכונות רבה יותר לקרבה בין-קבוצתית, אשר באה לידי ביטוי במדד גבוה יותר של נכונות לחסים אקדמיים, חברות והיכרות בשתי התקופות. ממצאים אלה תומכים במחקרים קודמים שמצאו עמדות חיוביות יותר בקרב קבוצת המיעוט כלפי קבוצת הרוב מאשר להפך (Bastian et al., 2012 ; Tsang, 2022). עם זאת הממצאים מנוגדים לממצאי מחקרים של תרופ ופטיגרו (Tropp & Pettigrew, 2005), שמצאו כי הקשר בין מגע לדעות קדומות היה חלש יותר בקרב קבוצות מיעוט, וגם בניגוד לממצאיהם של קאנאס ואח' (Kanas et al., 2015), שמצאו השפעות חיוביות יותר של מגע בין-דתי על קבוצת הרוב המוסלמי מאשר על קבוצת המיעוט הנוצרי באינדונזיה. ההבדלים בתוצאות במחקרים השונים עשויים לנבוע מההקשר הגיאופוליטי הייחודי.

בדומה למחקר הנוכחי ובהקשר גיאופוליטי זהה, גרוס ומאור (Gross & Maor, 2020) מצאו תמיכה להשערת המגע. בקרב סטודנטים ערבים ויהודים באוניברסיטה בישראל שבה הייצוג של קבוצת המיעוט היה גדול יותר (ומכאן שהפוטנציאל למגע בין קבוצתי גדול יותר), נמצאה רמה נמוכה יותר של סטראוטיפים ודעות קדומות. אך בניגוד לממצאי המחקר הנוכחי, רמות גבוהות יותר של סטראוטיפים נמצאו בקרב קבוצת המיעוט הערבי. בדומה למחקר הנוכחי, עאסלה ואח' (2020), לב-ארי ומולה (Lev Ari & Mula, 2017) ולב-ארי וחסיסי-סאבק (Lev Ari & Husisi-Sabek, 2020) מצאו גם הם רמת מוטיבציה גבוהה יותר לקרבה בין קבוצות, היקף גבוה יותר של יחסי גומלין אקדמיים, ומספר רב יותר של חברים שדיווחו עליהם הסטודנטים הערבים בהשוואה לעמיתיהם היהודים. מכאן שהשפעת המגע על קבוצות מיעוט ורוב דורשת חקירה נוספת כדי להבין טוב יותר את היחסים בין הקבוצות.

מגבלות

ממצאי מחקר זה תורמים לספרות בכל הנוגע להשפעת המגע בין סטודנטים מקבוצות מיעוט ורוב, נכונותם לקרבה ויחסי הגומלין הממשיים שלהם עם חברי הקבוצה האחרת. עם זאת, יש להתייחס למספר מגבלות מחקריות. ראשית, אף שאחת ממטרות המחקר הייתה להשוות בין סטודנטים משנים אקדמיות שונות, חלוקה לא אחידה של המשתתפים לפי שנה מנעה חקירה כזו, כולל השוואה בין שתי נקודות הזמן של איסוף הנתונים. למרות אתגר זה, תכנון סקר החתך החוזר אפשר ניתוח אורך של שינויים במדדים שנבחנו לאורך זמן, ובכך סיפק תובנות חדשות וחשובות. זאת ועוד, שיטת הסקר הסתמכה על הדיווח העצמי של הסטודנטים, הטומנת בחובה מגבלות אפשריות הקשורות לריצוי חברתי ולהטיית תגובה, במיוחד בקרב נשאלים מקבוצות מיעוט ומרקע תרבותי קולקטיביסטי יותר (Knoll, 2013; Johnson & van De Vijver, 2003).

כיוון שכך, זהירות מתחייבת בפירוש הבדלים בין קבוצות. עם זאת השינויים שנצפו לאורך זמן והשונות במדדים שנבדקו מצביעים על תקפות המבנה.

מסקנות

מחקר זה שופך אור על הדינמיקה של הקשר בין קבוצות מגוונות באותה מדינה, בין סטודנטים ערבים לסטודנטים יהודים בסביבת קמפוס המכללה. הממצאים מדגישים את הפער המתמשך בין מידת הנכונות המוצהרת של הסטודנטים לקרבה לבין יחסי הגומלין שלהם בפועל. ממצאים אלה מצביעים על קיומו של רצון אמיתי ליחסים משמעותיים, שאולי אינם מתממשים במלואם באמצעות מגע בין-קבוצתי ומעורבות. המחקר גם חושף מגמות מעודדות לאורך זמן, עם עלייה מובהקת בנכונות ליחסים אקדמיים וליחסי חברות בקרב סטודנטים ערבים ויהודים כאחד משנת 2016 לשנת 2023. למרות המהומות החברתיות והמתחים, השינויים החיוביים הללו מצביעים על פוטנציאל לשינוי חיובי ביחסים בין הקבוצות. נוסף על כך, הירידה המדווחת בנכונות ליחסי היכרות לצד עלייה ביחסים אקדמיים וביחסי חברות מהותיים יותר עשויות לרמוז על שינוי בסדרי העדיפויות בקרב הסטודנטים, המשקף העדפה של יחסי גומלין עמוקים ומשמעותיים יותר.

יתר על כן, הממצאים על כך שסטודנטים ערבים דיווחו בעקביות על נכונות גבוהה יותר לקרבה וליחסי גומלין תכופים יותר בפועל מאשר עמיתיהם היהודים, תורמים לשיח המתמשך על השפעת המגע על קבוצות מיעוט ורוב, תוך שימת דגש על האופי הספציפי בהקשר של יחסים בין קבוצות וצורך בחקירה נוספת. ממצאי המחקר עולים בקנה אחד עם דיווחי הספרות הקיימת על הפוטנציאל של מסגרות טבעיות, כגון מוסד להשכלה גבוהה, לטיפול מעורבות בין-קבוצתית חיובית. עם זאת הוא גם מדגיש את המגבלות של מפגשים כאלה בהשגת קשרים עמוקים יותר ללא התערבויות מובנות. יתרה מזו, נראה כי תנאים חיצוניים, המאופיינים בשינויים חברתיים-פוליטיים וביוזמות לאינטגרציה בחברה הישראלית, משפיעים על הדינמיקה הבין-קבוצתית בקמפוס ומציעים חלון של תקווה גם מול אתגרים חברתיים רחבים יותר. ראוי עם זאת לציין, כי מכיוון שהמחקר נערך לפני פרוץ מלחמת 'חרבות ברזל', ההשלכות של אירועים אלו על היחסים בין סטודנטים ערבים לסטודנטים יהודים בהשכלה הגבוהה בישראל מחייבות מעקב ובדיקה מתמשכים.

לפי ממצאי מחקר זה, למוסדות להשכלה גבוהה יש תפקיד חשוב בהצגת הזדמנויות ליחסי גומלין ממשיים, תוך טיפוח יחסים בין-קבוצתיים משמעותיים בין סטודנטים ערבים לסטודנטים יהודים בישראל.

מקורות

בר-טל, ד' (2007). לחיות עם הסכסוך: ניתוח פסיכולוגי חברתי של החברה היהודית בישראל: תמונת מצב. כרמל.

בר-טל, ד', הלפרין, ע', שרביט, ק', רוזלר, נ' ורביב, ע' (2008). כיבוש מתמשך: היבטים פסיכולוגיים-חברתיים של חברה כובשת. סוציולוגיה ישראלית, ט(2), 357-386.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2024.

<https://www.cbs.gov.il/he/Pages/default.aspx>

הרץ-לזרוביץ, ר', עזאזזה, פ', פרח, ע' פרץ, ת' וצלניקר, ת' (2010). תפישות ועמדות של סטודנטים יהודים וערבים כלפי אוניברסיטת חיפה כמוסד דו-לאומי: סקר השוואתי לפני מלחמת לבנון השנייה ולאחריה (2006-2007). עיונים במינהל ובארגון החינוך, 31, 135-181.

ח'מאיסי, ר' (2017). לחיות ביחד בקמפוס מגוון: דוח מחקר מסכם. אוניברסיטת חיפה: המרכז היהודי ערבי.

משרד החינוך והתרבות (2021). חוזר מנכ"ל: חיים בשותפות.

<https://apps.education.gov.il/mankal/Horaa.aspx?siduri=473>

עאסלה, ס', אלדר, ל', חסון, י' והלפרין, ע' (2020). מיצוי פוטנציאל המפגש היהודי-ערבי באקדמיה. מרכז אקורד. יוזמות אברהם.

קרן אדמונד דה רוטשילד (2024). [גרסה אלקטרונית].

<https://www.edrf.org.il/programs>

Abbas, F., Greenberg-Ra'anani, M., & Maayan, Y. (2018). Sense of belonging to the academic institution among Arab students survey. *Inter-Agency Task Force*.
<https://www.iataskforce.org/resources/view/1660>

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Perseus Books.

Auschner, E. (2020). Fostering intercultural competence in higher education: Designing intercultural group work for the classroom. In S. Johnson (Ed.), *Examining social change and social responsibility in higher education* (pp. 116-126). IGI Global.
<https://doi.org/10.4018/978-1-7998-2177-9.ch009>

- Bagci, S. C., Baysu, G., Tercan, M., & Turnuklu, A. (2023). Dealing with increasing negativity toward refugees: A latent growth curve study of positive and negative intergroup contact and approach-avoidance tendencies. *Personality and Social Psychology Bulletin* 49(10), 1466-1478.
- Banks, J. A. (1996). *Multicultural Education, Transformative Knowledge and Action: Historical and Contemporary Perspectives*. Teachers College Press.
- Bar-Tal, D., & Labin, D. (2001). The effect of a major event on stereotyping: Terrorist attacks in Israel and Israeli adolescents' perceptions of Palestinians, Jordanians and Arabs. *European Journal of Social Psychology*, 31, 1-17.
- Bastian, B., Lusher, D., & Ata, A. (2012). Contact, evaluation and social distance: Differentiating majority and minority effects. *International Journal of Intercultural Relations* 36(1), 100–107.
- Beaumont, P. (2016, March 31). Israel-Palestine: Outlook bleak as wave of violence passes six-month mark. *The Guardian*.
- Bernstein, R. S., & Salipante, P. (2017). Intercultural comfort through social practices: Exploring conditions for cultural learning. *Frontiers in Education*, 2.
- Blank, Y. (2011). Islands of pluralism: Segregation and integration between religious and secular Jews in Israel. *Haifa Law Review*, 5, 85–137 (Hebrew).
- Boymel, Y., Zaevi, I., & Tutari, M. (2009). *What do Jewish and Arab students learn from each other?* Oranim College.
- Cheng, D. X., & Zhao, C. (2006). Cultivating multicultural competence through active participation: Extracurricular activities and multicultural learning. *NASPA Journal*, 43(4), 13-38.
- Deardorff, D. K., & Arasaratnam, L. A. (2017). *Intercultural competence in higher education: International approaches, assessment and application*. Routledge.

- De Dreu, C. K. W., Gross, J., & Reddmann, L. (2022). Environmental stress increases out-group aggression and intergroup conflict in humans. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 377 (1851).
- Dunne, C. (2009). Host students' perspectives of intercultural contact in an Irish University. *Journal of Studies in International Education*, 13(2).
- El-Batsch, M. (2020, March 31). Arab and Jewish medics together on frontline of Israel's virus fight. *The Times of Israel*.
<https://www.timesofisrael.com/arab-and-jewish-medics-together-on-frontline-of-israels-virus-fight/>
- Erez, O., & Karkabi, N. (2019). Sounding Arabic: Postvernacular modes of performing the Arabic language in popular music by Israeli Jews. *Popular Music*, 38(2), 298-316.
- Fabian, E. (2022, December 13). 2022 among the deadliest years in recent memory for Israelis and Palestinians. *The Times of Israel*.
- Galily, Y., Leitner, M. J., & Shimon, P. (2013). Coexistence and sport, The Israeli Jordanian, and Israeli youth towards one another. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 4(2), 181-194.
- Groepel-Klein, A., Germelmann, C. C., & Glaum, M. (2010). Intercultural interaction needs more than mere exposure: Searching for drivers of student interaction at border universities. *International Journal of Intercultural Relations*, 34(3), 253-267.
- Gross, Z., & Maor, R. (2020). Is contact theory still valid in acute asymmetrical violent conflict? A case study of Israeli Jewish and Arab students in higher education. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. Advance online publication.
- Guillén-Yparrea, N., & Ramírez-Montoya, M. S. (2023). Intercultural Competencies in Higher Education: A systematic review from 2016 to 2021. *Cogent Education* 10(1).
- Guo, S., & Jamal, S. (2007). Nurturing cultural diversity in higher education: A critical review of selected models. *CSSHE SCÉES*, 37(3), 27-49.

- Hakvoort, I., Lindahl, J., & Lundström, A. (2022). Research from 1996 to 2019 on approaches to address conflicts in schools: A bibliometric review of publication activity and research topics. *Journal of Peace Education, 1*(2), 129–57.
- Harrison, N., & Peacock, P. (2010). Cultural distance, mindfulness and passive xenophobia: Using integrated threat theory to explore home higher education students' perspectives on internationalisation at home. *British Educational Research Journal, 3*(6).
- Heleta, S., & Deardorff, D. K. (2017). The Role of higher education institutions in developing intercultural competence in peace-building in the aftermath of violent conflict. In D. K. Deardorff & L. A. Arasaratnam-Smith (Eds.), *Intercultural competence in higher education: International approaches, assessment and application* (pp. 53–64). Routledge.
- Hendrickson, B. (2018). Intercultural connectors: Explaining the influence of extra-curricular activities and tutor programs on international student friendship network development. *International Journal of Intercultural Relations, 63*, 1–16.
- Hertz-Lazarowitz, R., Kupermintz, H., & Lang, J. (1998). Arab-Jewish student encounters: The Beit-Hagefen co-existence program. In E. Weiner (Ed.), *Handbook of interethnic coexistence* (pp. 565-585). Continuum Publishers.
- Hitman, G. (2021). More divided than united: Israeli social protest during Covid-19 Pandemic of 2020. *Cogent Social Sciences, 7*(1).
- Hou, J., & McDowell, L. (2014). Learning together? Experiences on a China–U.K. articulation program in engineering. *Journal of Studies in International Education, 18*(3).
- Hu, S., & Kuh, G. D. (2003). Diversity experiences and college student learning and personal development. *Journal of College Student Development, 44*(3), 320–334.
- Jayusi, V. (2009). *Restoring the attitudes of peace education participants through the guidance of peers*. University of Haifa.

- Johnson, T. P., & van De Vijver, F. (2003). *Social desirability in cross-cultural research*. Willey.
<https://www.researchgate.net/publication/235660939>
- Jokikokko, K. (2021). Challenges and possibilities for creating genuinely intercultural higher education learning communities. *Journal of Praxis in Higher Education (Special Issue 3)*.
- Kanas, A., Scheepers, P., & Sterkens, C. (2015). Interreligious contact, perceived group threat, and perceived discrimination: Predicting negative attitudes among religious minorities and majorities in Indonesia. *Social Psychology Quarterly*, 78(2), 102-126.
- Kilpatrick, R., & Leitch, R. (2004). Teachers' and pupils' educational experiences and school-based responses to the conflict in Northern Ireland. *Journal of Social Issues*, 60, 563-586.
- Knoll, B. R. (2013). Assessing the effect of social desirability on nativism attitude responses. *Social Science Research*, 42(6).
- Krishnan, L. A., & Jin, L. (2022). Long-term impact of study abroad on intercultural development. *Perspectives of the ASHA Special Interest Groups*, 7(2).
- Kudo, K., Volet, S. & Whitsed, C. (2017). Intercultural relationship development at university: A systematic literature review from an ecological and person-in-context perspective. *Educational Research Review*, 20, 99-116.
- Landau, R., & Scheffler, G. (2007). *Ethics in Research*. Magnes Press.
- Lavie, E., Elran, M., Shahbari, I., Sawaed, K., & Essa, J. (2021). *Jewish-Arab Relations in Israel*. INSS Insight No. 1474.
- Lehto, X.Y., Cai, L. A., Fu, X., & Chen, Y. (2014). Intercultural interactions outside the classroom: Narratives on a US campus. *Journal of College Student Development*, 55(8), 837-853.
- Leitner, M. J. (2014). Peacebuilding through sports in post-conflict Israel/Palestine. *Sport and Development*. www.sportanddev.org

- Leitner, M. J., Galily, Y., & Shimon, P. (2012). The effects of Peres Center for Peace sports programs on the attitudes of Arab and Jewish Israeli Youth. *Leadership and Policy Quarterly*, 1(2), 109-121.
- Lev Ari, L., & Husisi-Sabek, R. (2020). Getting to know “Them” changed my Opinion: Intercultural competence among Jewish and Arab graduate students. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 41(10), 844–857.
- Lev Ari, L., & Laron, D. (2014). Intercultural learning in graduate studies at an Israeli college of education: Attitudes toward multiculturalism among Jewish and Arab students. *Higher Education*, 68, 243-262.
- Lev Ari, L., & Mula, W. (2017). ‘Us and Them’: Towards intercultural competence among Jewish and Arab graduate students at Israeli colleges of education. *Higher Education*, 74(6), 979–996.
- Lin, X., & Shen, G. O. P. (2020). How formal and informal intercultural contacts in universities influence students’ cultural intelligence? *Asia Pacific Education Review*, 21(2), 245–259.
- Makarova, E. (2021). Pursuing goals of sustainable development and internationalization in higher education context. In E3S Web of Conferences 296. *EDP Sciences*.
- Nesdale, D., & Todd, P. (2000). Effect of contact on intercultural acceptance: A field study. *International Journal of Intercultural Relations*, 24(3), 341-360.
- Paluck, E. L., Green, S. A., & Green, D. P. (2019). The contact hypothesis re-evaluated. *Behavioural Public Policy*, 3(2), 129–158.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2005). Allport’s intergroup contact hypothesis: Its history and influence. *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*, 1, 262-277.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 371-383.
- Pike, G. R., & Kuh, G. D. (2006). Relationships among structural diversity, informal peer interactions and perceptions of the campus

- environment. *Review of Higher Education: Journal of the Association for the Study of Higher Education*, 29(4), 425–450.
- Ramiah, A. A., & Hewstone, M. (2013). Intergroup contact as a tool for reducing, resolving, and preventing intergroup conflict: Evidence, limitations, and potential. *American Psychologist*, 68(7), 527–542.
- Salomon, G. (2004). Does peace education make a difference? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 10, 257-274.
- Salomon, G. (2006). Does peace education really make a difference? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 12(1), 37-48.
- Salomon, G. (2011). Four major challenges facing peace education in regions of intractable conflict. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 17(1), 46-59.
- Schmid, K., Hewstone, M., Küpper, B., Zick, A., & Tausch, N. (2014). Reducing aggressive intergroup action tendencies: Effects of intergroup contact via perceived intergroup threat. *Aggressive Behavior*, 40(3), 250–262.
- Shook, N. J., & Fazio, R. H. (2008). Interracial roommate relationships: An experimental field test of the contact hypothesis: Research article. *Psychological Science*, 19(7).
- Smooha, S. (2010). Arab-Jewish relations in Israel: Alienation and rapprochement. *Peaceworks*. www.usip.org.
- Stearns, E., Buchmann, C., & Bonneau, K. (2009). Interracial friendships in the transition to college: Do birds of a feather flock together once they leave the nest? *Sociology of Education*, 82(2).
- Stephan, W. (2002). *Evaluation of dialogue programs*. <http://www-psych.nmsu.edu/faculty/wstephan.html>.
- Sugden, J., & Tomlinson, A. (2017). *Sport and peace-building in divided societies: playing with enemies*. Routledge.
- Swart, H., Hewstone, M., Christ, O., & Voci, A. (2010). The impact of crossgroup friendships in South Africa: Affective mediators and multigroup comparisons. *Journal of Social Issues*, 66, 309–333.

- Tajfel, H. (1970). Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American*, 223(5), 96–103.
- Tropp, L. R., & Pettigrew, T. F. (2005). Relationships between intergroup contact and prejudice among minority and majority status groups. *Psychological Sciences*, 16(12), 951–957.
- Tsang, A. (2022). Comparing and contrasting intra- and inter-cultural relations and perceptions among mainstream and minority students in multicultural classrooms in higher education. *Intercultural Education*, 33(1), 99–113.
- Volet, S. E., & Ang, G. (2012). Culturally mixed groups on international campuses: An opportunity for inter-cultural learning. *Higher Education Research and Development*, 21(1), 5–23.
- West, T. V., & Dovidio, J. F. (2012). Intergroup contact across time: Beyond initial contact. In G. Hodson & M. Hewstone (Eds.), *Advances in Intergroup Contact* (pp.152-175). Psychology Press.
- Wölfer R., & Hewstone, M. (2018). What buffers ethnic homophily - Explaining the development of outgroup contact in adolescence. *Developmental Psychology*, 54(8), 1507–1518.
- Zhou, Y. Y., & Lyall, J. (2022). *Prolonged contact does not reshape locals' attitudes toward migrants in wartime settings: Experimental evidence from Afghanistan* (January 19, 2022). SSRN. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3679746